

УДК 37.013.73

ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Л.М. Панченко, кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти
та освітньої політики НПУ імені М.П. Драгоманова

Проаналізовано сутнісні ознаки гуманізації і гуманітаризації сучасної освіти. Гуманітаризація є наслідком і водночас причиною, чинником і завданням гуманізації суспільного буття. Головним завданням, яке постає в контексті потреб гуманітаризації освіти, є взаємозбагачення і взаємодоповнення знань з окремих предметів, що має сприяти створенню системного образу світу. Така освіта має бути спрямована на розвиток евристичних і креативних знань, досвіду творчої діяльності.

Для філософії освіти принципове значення має проблема реалізації ідеалу творчої особистості в процесі навчання і виховання. Самоочевидним є прийняття нерозривної з цим ідеалом пріоритетної цінності креативної діяльності, активності суб'єкта, спрямованої на перетворення світу. Ця цінність – системоутворююча в культурі техногенної цивілізації, існування якої визначене інтенцією на створення і застосування нових технологій, на розвиток засобів і цілей діяльності, на формування все нових її видів.

Ключові слова: філософія освіти, система освіти, ефективна освітня парадигма, освітній простір, якість освіти, суспільний потенціал.

Метою і змістом освіти є формування, культивування особистості, котра покликана бути всебічно розвиненою, повноцінною, добросовісною та володіти іншими чеснотами. Щоб розпочати творення і відтворення інноваційної, сучасної, творчо-суб'єктної системи освіти, необхідна їй нова філософія, в якій свідомість, суб'єкт – первинні.

Освіта – класичний системний об'єкт. Так само системними є її основні проблемні ситуації. Це багаторівнева система, що видозмінюється під впливом багатьох інших чинників. У кожному суспільстві освіта розвивається під впливом багатьох чинників: історичного, політичного, економічного та соціального контекстів, особливостей культурно-етнічних та національних традицій, суспільних переконань стосовно педагогічних працівників, їхнього статусу й ролі, компетентності та професійних функцій, а також під впливом міжнародних тенденцій – глобалізації, фундаменталізації, інформатизації, інтеграції, інтернаціоналізації, гуманізації, гуманітаризації тощо.

Найважливішими засобами розв'язання цих проблем є культура, освіта, філософія, мистецтво, наука. Проте, для цього вони самі повинні зазнати зміни, зблизивши предметний зміст науково-освітньої діяльності з аксіологічною спрямованістю, ввівши антропологічні та гуманістичні критерії й оцінки результатів своєї діяльності.

Парадигмальні пріоритети вітчизняної освіти мають враховувати, що «смысловим стрижнем нового світорозуміння є нелінійне мислення. Найперше воно означає відмову мислити все існуюче згідно з логікою прямої, непорушуваної причинно-наслідкової послідовності [3, с. 322]». Як слушно зазначає С.Морозов, «класичний об'єкт характеризується наступними рисами: а) є рівноважною системою, що базується на деякій основі (певний тип економіки, релігії та ін.); б) містить стабільний центр (ядро) і більш динамічну периферію, відношення яких описується в термінах «сутність – явище»; в) достатньо автономний по відношенню до впливів навколишнього середовища (постулат про примат «внутрішніх закономірностей»). Сучасне суспільство не відповідає ознакам класичного «об'єкта» [2, с. 101]».

Істотне – якщо не вирішальне – значення для ефективності цілепокладаючих пріоритетів сучасної освіти має світоглядний формат мислення. Якщо мислення витлумачується лише як процес відображення, а не мислєдіяльності, то в структурі освітнього цілепокладання навряд чи знайдеться місце для визначення розвиваючої мети навчання, оскільки залежність розвитку особистості від процесу відображення та його результатів не лише не встановлена на практиці, а й не обґрунтована навіть на рівні дискурсу.

Створення умов для самоактуалізації особистості можливе лише в рамках нової моделі освіти, інтегрованої з глобальними модернізаційними процесами. Це означає, що втілення нової гуманістичної парадигми освіти буде здійснюватися в процесі подолання негативних наслідків авторитаризму: по-перше, «гвинтикової» моделі навчального процесу, в межах якої студент розглядається лише як об'єкт, по-друге, монополізму держави в освітній політиці, по-третє, тотальної заідеологізованості навчання і виховання, яка має на меті насамперед уніфікацію і нівелювання особистості.

На місце старих підходів мають прийти нові, що ґрунтуються на принципах демократії, гуманізації, гуманітаризації, безпервності навчального

процесу і гармонійного поєднання здобутків національної науки та світових досягнень. Нові підходи до освіти утверджують нові методи викладання дисциплін: модульно-рейтингові системи, інтегративні курси, поліваріантність навчальних програм, альтернативність навчальних курсів і дисциплін, розробку і впровадження авторських спеціальних курсів.

Для філософії освіти принципове значення має проблема реалізації ідеалу творчої особистості в процесі навчання і виховання. Самоочевидним є прийняття нерозривної з цим ідеалом пріоритетної цінності креативної діяльності, активності суб'єкта, спрямованої на перетворення світу. Ця цінність – системоутворююча в культурі техногенної цивілізації, існування якої визначене інтенцією на створення і застосування нових технологій, на розвиток засобів і цілей діяльності, на формування все нових її видів.

Актуальних ознак набула проблема пошуку нових підходів до гуманізації управління в освітній системі. Одним з напрямів розв'язання проблеми є розвиток креативної освіти в системі підготовки фахівців. Креативність є рисою особистості, котра виявляється у гнучкості та конструктивності реагування на організаційні проблеми, здатності приймати нестандартні рішення в ситуаціях невизначеності й неповної інформації, з якими має справу сучасний фахівець. До особливостей креативного мислення належить: швидкість як здатність за одиницю часу вирішувати певну кількість професійних завдань; гнучкість як уміння перебудовуватися і відмовлятися від шаблонних схем; прогностичність як уміння передбачити розвиток подій; оригінальність як спроможність генерувати нестандартні ідеї; точність як здатність надавати завершеної форми результатам мислення.

Гуманістична педагогіка спрямована на життєтворчий, культуротворчий духовний розвиток людини, на якісне зростання людського потенціалу в суспільстві. Вона сприяє його етизації та інтелектуалізації. Творчість, інновації, креативна діяльність є невід'ємними характеристиками творчої особистості, формуванні якої сьогодні є стратегічною метою освіти. Творча особистість не просто повторює те, що було зроблене до неї, не просто адаптується до вже зробленого. Вона в самому своєму бутті нерозривно пов'язана з інноваційною діяльністю.

Інноваційне мислення й інноваційна діяльність набули надзвичайного значення для всіх сфер життєдіяльності, а особливо для освіти і

педагогіки. Саме через освіту насамперед ми почали готувати людину з інноваційним типом мислення, культури і здатності до інноваційної діяльності. Без цього ні людина не буде конкурентоспроможною, ні країна не буде успішною в сучасних умовах розвитку. Інновації – це та суспільно-необхідна творча діяльність, без якої не може результативно відбутися жодний суспільний процес, у тому числі освітній.

Будь-який інноваційний процес вимагає оволодіння інформаційними ресурсами і комунікаційними технологіями. Проблема полягає не в тому, щоб оволодіти деяким набором технологій, а в тому, щоб побудувати ефективну систему їх використання відповідно до стратегії і тактики розвитку. Інноваційна освіта є моделлю освіти, орієнтованою на максимальний розвиток творчих здібностей особистостей, на створення потужної мотивації саморозвитку індивіда на основі свідомо обраної «освітньої траєкторії» (сфери, напрямку і послідовності освіти, типу і виду навчального закладу тощо) та сфери професійної діяльності.

Сфера освіти – це сфера формування творчих здібностей людини, це перенесення центру діяльності на людину – її творчість, розум, уяву, волю. В нашому світі, який динамічно розвивається і трансформується, в якому стан хаотичності та нестабільності стає умовою порядку, особливо необхідно формувати здатність до нестандартних, якісно нових рішень і дій.

Гуманітаризація – це насамперед діалогізація освіти. Потрібно зосередити пріоритетні зусилля на переході до парадигми проблемності, діалогічності та дискусійності. Такий підхід сприятиме подоланню монологізму, проповідницьких моделей передавання знань, нескінченних посилань на авторитети тощо. У підсумку це дасть можливість не просто володіти інформацією, а бачити в навколишньому житті проблемні ситуації, чітко формулювати завдання, самостійно вирішувати їх, рефлексійно ставитись до вибраних посилань і критеріїв [1, с. 112].

Реальна демократизація і гуманізація суспільного життя сьогодні становить об'єктивну основу осмислення особистістю своєї національної та громадянської ідентичності, вона не заперечує неухильності впливу ідеологічного та політичного чинників, проте дає можливість кожному усвідомити свою творчу сутність і соціальну значущість.

Подолання низького рівня світоглядної культури, що призвело до формування догматизованого лінійного мислення, теоретичне осмислення результатів досягнень сучасної науки – ось чого вимагає від філософії

сьогодення. Філософія продовжує залишатись стрижнем духовної культури суспільства, її квінтесенцією. Поліаспектність і багатовимірність світу, який вагітний найрізноманітнішими варіантами розвитку, потребує відмови від класичного фундаменталізму у філософії, суспільних та гуманітарних науках. В цьому контексті світоглядно-методологічний плюралізм є не стільки ознакою інтелектуальної кризи, скільки – як це не парадоксально – шляхом до її подолання.

Система освіти в Україні досі зорієнтована на передачу знань, а освітні технології ґрунтуються переважно на запам'ятовуванні інформації і є пасивними, а не розвиваючими і не виховними. У цивілізованих країнах світу молодих людей у вищому навчальному закладі навчають бути особистістю, патріотом своєї батьківщини, організатором ділового життя, що набагато важче, ніж навчати знанню і вмінню виживати. Кінцевим результатом роботи освітніх закладів має стати людина з почуттям власної і національної гідності, з потребою пізнавати світ, себе, сенс життя, індивід з високим інтелектом і широким світоглядом, з умінням реалізувати себе в динамічному бутті. Духовність та інтелект – основні складові формування особистості, яка претендує за звання національної еліти.

Сповідування національних, гуманістичних цінностей перестає бути соціальною нормою, моральною вимогою, а є необхідністю і головною умовою розвитку людини. Дедалі більш відчутною стає важливість не лише нових знань та ідей, а й необхідності мати принципово нові змістовні, інформаційно-комунікативні, дидактичні, психологічні, соціальні технології. Замість авторитарної, маніпуляційної парадигми слід утвердити гуманістичну парадигму педагогіки.

Національний характер освіти, принцип гуманізму і демократії спонукають українську педагогіку толерувати взаємозв'язок між суб'єктами навчально-виховного процесу, етнічними культурами і загальнолюдськими цінностями; утверджувати розуміння необхідності соціального партнерства національної і загальнолюдської культури. Слід виходити з того, що лише завдяки інтелектуальному і моральному розвитку людина набуде здатності ефективно виконувати обов'язки. Чим обмеженіша здатність до виконання обов'язків, тим вужчою є система відносин, які формують громадянське суспільство, визначають особливості державного, культурного, етнонаціонального, економічного, етичного, релігійного та іншого характеру.

З одного боку, освіта не може ігнорувати інформацію, знання, ідеї та цінності, з іншого, – слід позбутися надмірної фактографії, що перевантажує учасників освітнього процесу. Сучасне освітнє середовище має формуватися на екоантропоцентристському підході, за якого людина адекватно враховує якісний стан природних і культурних ресурсів, знання та інформації, ціннісні орієнтири, взаємини з іншими людьми, соціальною дійсністю, культурно-освітнім середовищем тощо.

Орієнтація на загальнолюдські цінності стала основним пріоритетом гуманітарної підготовки, сутністю реформування навчально-виховного процесу. На цій основі відбувається усвідомлення пріоритетних цінностей у духовній, економічній, інформаційній та екологічній сферах. Втім, на його формування впливає не лише фактор впровадження в зміст освіти сумісних, культурних, національно-історичних цінностей. Для функціональних перспектив освітнього середовища важливо, в який спосіб, наскільки ефективно відбувається реалізація цього принципу.

Принципи гуманізму, демократії і толерантності повинні орієнтувати на позитивну мотивацію соціальної діяльності особистості. Випускник вищої школи має бути повноправним, відповідальним і активним учасником вирішення соціально-економічних, морально-етичних, культурно-освітніх, екологічних та інших проблем. З метою поширення кращих здобутків національної культури та духовної спадщини бажано проводити фестивалі та конкурси, відроджувати національні свята, популяризувати притаманні українському народу духовні й моральні цінності. Адже одне з ключових завдань освіти – допомогти генерувати адекватні й ефективні світоглядні підходи, які забезпечать необхідний поступ національного розвитку в умовах посилення тенденцій глобалізму, економічної свободи і ринкової економіки.

Найважливіше завдання освіти – виховання особистості. Особистість – це людина, в якій виразно простежуються людські якості на кшталт совісті, честі, прагнення до цінностей найвищого гатунку. Такий індивід послідовно відстоює своє право на повагу до своєї духовної свободи і самовизначення. Самовизначення – це багатоетапний процес, складовою частиною якого є трансляція власних переживань і переклад їх на мову особистісних значень. Під духовним самовизначенням ми розуміємо вибір домінанти, яка сформована в результаті пізнавально-пошукової активності індивіда. Людина прагне визначити себе, своє «я», вона відбирає і «фільтрує» цінності життя і

культури, формує своє соціокультурне поле. Драма людського життя є водночас драмою духовних пошуків, надбань і втрат.

Головним завданням сучасного студентства є необхідність навчитися самостійно не лише здобувати, а й обробляти інформацію. За відсутності повчального загальнокультурного, духовного, морального, мистецького досвіду це неможливо. Тому в процесі формування спеціаліста особлива увага приділяється формуванню світогляду на основі здобутого досвіду (його складові – раціонально-логічне (наука); емоційно-образне – (мистецтво); провіденційно-аксіологічне – (релігія).

Пошук нових форм організації наукового знання – важливий шлях реформування системи освіти. Нині формується новий образ освіти, який істотно заперечує догматизований нормативізм та унітаризм просвітницької концепції. Водночас істотних змін зазнають і концептуальні підходи до розуміння освіченості. Поряд з традиційними, нині в педагогіці формуються нові уявлення про людину і освіченість, відбувається зміна антропологічних основ педагогіки.

Сучасне наукове знання зазнає якісної трансформації, генезису в напрямку загально гуманітарного формату. Це відбувається насамперед засобом акцентування антропологічних сенсів. Також не підлягає сумніву діалоговий характер цього знання, його особистісна складова в умовах переходу до інформаційного суспільства.

У межах гуманітарного знання світ постає перед людиною не речовим і натуралістичним, а духовно-смысловим, що підлягає розумінню і осмисленню. Проблема розуміння в гуманітарному пізнанні пов'язана зі специфікою предмета гуманітаристики. Питання про природу гуманітарного пізнання є дискусійним, але його найбільш значущі субстанціальні особливості не викликають сумнівів. Зокрема, гуманітарне знання може бути визначене: 1) як світське, доступне розуму й створене людиною; 2) у зв'язку з ідеалом наукового пізнання в Новий час на підставі протиставлення природознавству (наукам про природу), 3) у зв'язку з формуванням нового ідеалу науковості в другій половині ХХ століття, а також у контексті гуманізації і обґрунтування гуманітарних аспектів природничих наук.

З одного боку, в дослідженнях багатьох учених (зокрема, Т.Гоббса та О.Конта) універсалізовані критерії природних наук, яким був надано статус взірцевих для гуманітарних наук, тоді як науковий статус

гуманітаристики заперечувався. З іншого боку, деякі дослідники (Ф. Шлейермахер, Г. Ріккерт, В. Віндельбанд) гіпертрофували особливості гуманітарного знання, протиставляючи їх усім іншим і наполягаючи на особливому ідеалі науковості. Завдяки формуванню нової, постнекласичної наукової картини світу, гуманітарне і природничонаукове знання може рівноправно взаємодоповнювати один одного, використовуючи вже вироблену методологію отримання нового знання.

Сучасна точка зору на означену проблему стверджує, що не існує абсолютної протилежності між природничо-науковим та гуманітарним знанням. Процеси, що відбуваються в світі, доводять: здійснюється гуманізація наукової картини світу. Вчені все частіше говорять про гуманітарний аспект природничих наук. Нікого вже не дивує, що розуміння як спосіб і метод пізнання використовується природознавством для тлумачення описів багатьох явищ.

Реконструкція ідей гуманітарного знання дозволяє виокремити такі специфічні його характеристики. Гуманітарна форма знання істотно залежить від соціокультурних чинників (аксіологічне пізнання). Вона є пізнанням, у якому основними є інтерпретаційні методи дослідження, що забезпечують приріст знання (описове пізнання). Вона використовує семіотичні методи, тобто пізнання, де основну роль відіграє знаковосимволічний характер матеріалу (взаємозв'язок контексту, тексту, інтертексту). Нарешті, гуманітарна форма знання є суб'єкт-суб'єктним (діалогічним) пізнанням, у рамках якого відбувається процес теоретичного осмислення місця автора тексту в житті суспільства.

Розгорнутої і консенсусно узгодженої теорії гуманітарного знання і пізнання поки що не існує. На даний момент склалися три методологічні моделі гуманітарного знання (герменевтика, феноменологічна, семіотична), аналіз яких дозволяє виокремити наступні положення:

1. Предмет гуманітарних наук – світ людини; завдання – формування і розвиток людської особистості. Для цього необхідне пізнання складного світу людської суб'єктивності. Тому гуманітарному знанню притаманний розуміючий і діалогічний характер (суб'єкт-суб'єктні відносини). Саме завдяки розумінню здійснюються наші взаємини зі світом.

2. Об'єктом гуманітарного пізнання є сенс, який утворюється в результаті декодування, інтерпретації тексту.

3. Гуманітарне пізнання апріорі й апостеріорі ціннісне, аксіологічне. Одиничне і конкретне є кінцевою метою дослідження в гуманітарних науках так само, як загальне – в природознавстві.

4. Цілісність гуманітарних наук стає реальністю завдяки тому, що індивід робить внесок у деяке творіння, котре перевершує його, а історія, створена всіма, має сенс, іманентний цілісності.

Гуманізація освітньої сфери набуває реальних ознак лише в результаті ґрунтовної рефлексії щодо фундаментальних проблемних аспектів, серед яких співвідношення свободи та рівності посідає найвищі щаблі. Надання змістовної чіткості цим термінам має не лише істотне теоретико-методологічне значення, а й вагомі практичні наслідки, оскільки є своєрідним кристалом, крізь який теорія гуманізації неухильно заломлюється під час свого втілення на практиці.

Література

1. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини / В.Г. Нестеренко. – К. : Абрис, 1995. – 336 с.

2. Морозов С.О. Філософські засади нової парадигми освіти / С.О. Морозов // Вісник національного університету водного господарства та природокористування. Збірник наукових праць. – Рівне, 2008. – Вип. 2 (42). – Частина 2. – С. 101–103.

3. Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики : Концепції і практика / Д.Л. Веймер, Е.Р. Вайнінг. – К. : Основи, 2000. – 254 с.

ГУМАНИТАРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Л.Н. Панченко

Проанализированы существенные признаки гуманизации и гуманитаризации современного образования. Гуманитаризация является следствием и в то же время причиной, фактором и заданием гуманизации общественного бытия. Главным заданием, которое появляется в контексте потребностей гуманитаризации образования, является взаимообогащение и взаимодополнение знаний из отдельных предметов, что должно способствовать созданию системного образа мира. Такое образование должно быть направлено на развитие эвристических и креативных знаний, опыта творческой деятельности.

Для философии образования принципиальное значение имеет проблема реализации идеала творческой личности в процессе обучения и воспитания. Самоочевидным является принятие неразрывной с этим идеалом приоритетной ценности креативной деятельности, активности субъекта, направленной на

преобразование мира. Эта ценность – системообразующая в культуре техногенной цивилизации, существование которой обусловлено интенцией на создание и применение новых технологий, на развитие средств и целей деятельности, на формирование все новых ее видов.

Ключевые слова: философия образования, система образования, эффективная образовательная парадигма, образовательное пространство, качество образования, общественный потенциал.

HUMANITARIAN COMPONENT OF MODERN EDUCATION

L. Panchenko

Author analyzes essential features of humanization and humanitarization of modern education. Humanitarization is at the same time a consequence of liberalization and reason, objective, factor of social life humanization. The main task that arises in the context of needs of educational humanization is mutual enrichment and knowledge complementarity on certain subjects that should help creating a systematic image of the world. This education should be aimed at the development of heuristic and creative knowledge, experience of creative activity.

For philosophy of education the problem of realization of creative personality's ideal in the process of education has a fundamental importance. Taking inseparable with this ideal the priority value of creative activity, the activity of the subject, aimed at transforming the world is self-evident. This value is the backbone in the culture of industrial society, whose existence is defined by intentions on the creation and application of new technologies, development of means and activity goals, the formation of its new species.

Keywords: philosophy of education, system of education, effective educational paradigm, educational space, quality of education, social potential.